
GEBEI SÁNDOR

A „KENYÉRBÉKE” – AZ ELSŐ BRESZTI BÉKE, 1918. FEBRUÁR 9.*

A magyar történetírásunkban némileg homályban marad az a tény, hogy az I. világháború vége felé a keleti fronton zajló harci cselekményeket szeparatív békékkel gondolták lezárni a központi hatalmak. A négyes szövetség (Németország, Osztrák–Magyar Monarchia [OMM], Oszmán Birodalom, Bulgária) az 1917-es februári és októberi forradalmak következtében kialakult, az Orosz Birodalmat szétszaggató belpolitikai viszonyokat értékelve Ukrajnával, pontosabban az önállónak és függetlennek kikiáltott Ukrán Népköztársaság meghatalmazottaival 1918. február 9-én éjjel két órakor különbéke-szerződést írt alá Breszt-Litovszkban. Ezzel – a magyar történetírásban némileg homályban maradt – első breszti béke megszületésének körülményeivel foglalkozom rövid írásomban a közelgő centenárium apropóján.

A Szovjetunió, ill. az Oroszország történetével foglalkozó nagy összefoglaló munkák¹ csupán az 1918. március 3-i breszti békéről tesznek említést, a közel egy hónappal korábban született, február 9-i, a központi hatalmak és az Ukrán Népköztársaság, ugyancsak breszti békének nevezett eseményét szinte mellőzik. A kifejezetten Ukrajna történetére fókuszáló Font Márta – Varga Beáta modern feldolgozása ugyan ismeri a négyes szövetség – Ukrajna különbékéjét, de a tartalmi kibontását csak részlegesen vállalta fel.² Galántai József első világháborúról írt nagyszabású munkája nem feledkezik meg a szeparatív béke létrejöttének körülményeiről, ám a szovjet-orosz és az ukrán politikai elképzelések közötti feszültségeket – érthető okok miatt – nem veszi számba. Németh István egyébként újszerű tanulmánya sem ad kellő nyomatékot a témának – véleményem szerint.³

* A szimplán szereplő dátumok a gregorián naptár szerint értendők.

1 Heller, Mihail – Nyekrics, Alekszandr: A Szovjetunió története. II. k. Budapest, Osiris, 1996. 40., 56–57., Font Márta – Krausz Tamás – Niederhauser Emil – Szvák Gyula: Oroszország története. Budapest, Maecenas, 1997. 462., 478., Palotás Emil: Kelet-Európa története a 20. század első felében. Budapest, Osiris, 2003. 97. stb.

2 Font Márta – Varga Beáta: Ukrajna története. Szeged, Szegedi Egyetemi Kiadó, 2006. 222.

3 Galántai József: Az első világháború. Budapest, Gondolat, 1988. 424–431., 433–434., Németh István: Az I. világháború „elfeledett” keleti frontja. In: Császárságból diktatúrába. Németország a 20. század első felében. Tanulmányok. Bp., Magánkiadás, 2015. 203–215. Interneten: https://uni-eszterhazy.hu/public/uploads/nemeth-istvan-az-elso-vilagaboru-elfeledett-keleti-frontja_56a7286481209.pdf (2017. 09. 05.)

Lengyel Istvánnak a breszti béketárgyalásoknak szentelt, 1975-ben publikált monográfiáját – minden szakszerűsége ellenére – 40 év távlatából viszont nem árt „leporolni”⁴, hiszen olyan szakirodalmi részletekkel gazdagítható a breszti eseménysor, amelyek az 1970-es években többnyire elérhetetlenek voltak, továbbá azért is, mert aktuálisan az orosz– ukrán viszony értelmezésében gyakran felbukkannak a 20. század eleji gyökerek. A közelmúltban magyar történészek tollából is jelentek meg kisebb-nagyobb munkák az adott témában, de meglátásom szerint a szerzők, nyelvi ismereteikből fakadóan, érezhetően némi részrehajlással kezelik ezt a bonyolult nemzetközi problémát.⁵ A jelenlegi ukrainai helyzet interpretálásakor többször is hivatkozási alapként hangzanak el az 1917–1918-ban zajlott események, az önálló, független, szuverén Ukrajna Népköztársaság születése, ill. a Szovjet-Orosz Föderáción belüli Szovjet-Ukrajna államiséga kapcsán.

Az Ukrajna Népköztársaság létrejötte

Az oroszországi 1917-es forradalmak Ukrajnában is mélyreható változásokat indukáltak. A Központi Rada egyoldalúan deklarálta Ukrajna Oroszország határain belüli autonómiáját 1917. június 10/23-án, de az autonómia fogalmába beleértették a saját törvényhozást, a saját végrehajtást.⁶ Orosz mintára itt is Ideiglenes Kormány (Főtitkárság néven) alakult június 15/28-án Volodimir Vinnyicsenko vezetésével, aki újra felvette a tárgyalások fonalát Pétervárral. Hogy az előterjesztett ukrán kérések megoldását felgyorsítsák, a kijevi Központi Rada újabb, mindenkire szóló felhívást tett közzé. Ebben a II. Univerzálében (július 3/16.) a teljeskörű autonómia követelésén túlmenően már az összoroszk alkotmányozó gyűlés (ukrán képviselők részvételével) összehívását sürgették.⁷

4 Lengyel István: A breszt-litovszki béketárgyalások. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1975.

5 Polgár Tamás: Kelet-Galícia 1918-1919. Egy nyugat-ukrán állam önállóságának létjogosultságáról. In: Közép-európai Közlemények 2012/5. 165-173.; <https://ojs.bibl.u-szeged.hu/index.php/vikekkek/article/view/12093/11953> (letöltve: 2017. 09. 15.); Lagzi Gábor: Ellenzékiség és együttműködés között. Ukrajna a két világháború közötti Lengyelországban (1918-1939) Bp., L'Harmattan, 2015. 32-56.; Varga Beáta: Ukrán nemzeti törekvések Habsburg Galíciában, 1772-1918. In: Válogatott tanulmányok a társadalomtudományok köréből, (Szerk.: Torgyik Judit) Komarno, International Research Institute s.r.o., 2017. 283-291.

6 (Részlet az I. Univerzáléból.* – jelzete a tanulmány végén), „...*Не одділяючись від всієї Росії, не розриваючи з державою Російською, хай народ український на своїй землі має право сам порядкувати своїм життям. Хай порядок і лад на Україні дають вибрані вселюдним, рівним, прямим і тайним голосуванням Всенародні Українські збори (Соїм). Всі закони, що повинні дати той лад тут у нас, на Україні, мають право видавати тільки наші Українські збори...*”; Lengyel István is utal rá idézet nélkül: i. m. 116.

7 (Részlet a II. Univerzáléból.** – jelzete a tanulmány végén) „*Ми, Центральна рада, яка завжди стояла за те, щоб не одділяти Україну од Росії, щоб вкупі з усіма*

Az univerzálét az ukrán nemzetiségű katonák ellenségesen fogadták, katonalázadásokra került sor. Az Oroszországgal való teljes szakítást, ill. Ukrajna függetlenségének kikiáltását óhajtották. Miközben a Központi Rada orosz segítséggel úrrá lett az anarchiával fenyegető veszélyen, az orosz Ideiglenes Kormány is hajlandó volt korábbi merev álláspontján változtatni. Hozzájárult ahhoz 1917. augusztus 4/17-én, hogy a kijevi „Ideiglenes Kormány” (Főtitkárság) intézkedési (hatósági) jogkört nyerjen a kijevi, poltavai, podóliai, volhíniai és részben a csernyigovi kormányzóságok területén.

A kezdeményezés mintha Kijev kezébe csúszott volna át, hiszen 1917. szeptember 8/21-én a Dnyeper parti városban nyílt meg az Oroszország népeinek kongresszusa. Az egy héten át tartó összejövetelen már nemcsak az ukránokat megillető autonómia, hanem minden Oroszországban élő nemzetnek kijáró autonómiaprogram mellett szónokoltak a jelenlévők, de változatlanul a föderatív Oroszország tagjaiként. A Pétervárott lezajlott októberi forradalom „megismétlése” Kijevben zátonyra futott, az Ukrán Központi Rada fegyveres egységei megakadályozták a bolsevikok hatalomátvételét. November 7/20-án a Központi Rada kezdeményezésére a III. Univerzálé Ukrajnát autonómiával bíró Népköztársasággá (Narodna Respublica) nyilvánította, változatlanul az Oroszországi Föderáción belül, amelyet a szabad és egyenlő jogokkal rendelkező nemzetek alkotnak.⁸ Az Ukrán Népköztársaság mint a többségében ukrán nemzetiségű ország területét – az adott pillanatban – ekképpen határozta meg a kijevi vezetés: kijevi, podóliai, volhíniai, csernyigovi, poltavai, harkovi, jekatyerinoszlavi, herszoni, tauriai (a Krím nélkül) kormányzóságok. Hozzáteve azt is, hogy a későbbi ukrán–orosz tárgyalások pontosítanak a chelmi (cholmi), a kurszki, a voronyezsi és egyéb térségek ukrán–orosz határait. Ebben a dokumentumban fogalmazódott meg először az autonómnak nyilvánított Ukrajna önálló diplomáciai kezdeményezése is, azaz: önállóan békétárgyalásokra formál jogot a központi hatalmakkal a világháborúból való kilépése érdekében.

1917. december 4/17-én Kijevben az orosz mintát követve megnyílt a munkás-, paraszt- és katonatanácsok képviselőiből álló I. összukrán tanácsok

нардами її прямувати до розвитку та добробуту всієї Росії і до єдності демократичних сил її... Вважаючи, що утворення краєвого органу Временного правительства на Україні забезпечує бажане наближення управління краєм до потреб місцевої людності в можливих до Учредительного зібрання межах, і визнаючи, що доля всіх народів Росії міцно зв'язана з загальними здобутками революції, ми рішуче ставимось проти замірів самовільного здійснення автономії України до Всеросійського Учредительного зібрання...”; Lengyel István is utal rá idézet nélkül: i. m. 116.

- 8 (Részlet a III. Univerzáléból.***) – jelzete a tanulmány végén) „...Віднині Україна стає Українською Народною Республікою. Не відділяючись від Російської Республіки й зберігаючи єдність її, ми твердо станемо на нашій землі, щоб уся Російська Республіка стала Федерацією рівних і вільних народів. До Установчих Зборів України вся власть творити лад на наших землях, давати закони й правити належить нам, Українській Центральній Раді, й нашому правительству – Генеральному Секретаріатові України...”; Lengyel István is utal rá idézet nélkül: i. m. 117.

kongresszusa, ám ekkor a bolsevikok békés úton történő, demokratikus hatalomátvétele meghiúsult az Ukrán Népköztársaság Radáját támogató szociáldemokraták (mensevikék), eszerek (szociálforradalmárok), ukrán progresszisták, ukrán föderalisták ellenállásán. Emiatt 49 ukrán bolsevik képviselő még aznap elhagyta a kongresszus helyszínét és Harkovba, a Donyec-medencei tanács kongresszusára utazott.

A Központi Rada III. Univerzáléja és az ukránok „breszti tárgyalásokra való önálló bejelentkezése”, különutas diplomáciai kezdeményezése, ill. a december 4/17-i kijevi események Lenint és Trockijt, a Népbiztosok Tanácsának vezetőit arra ösztönözték, hogy nyílt felhívással – valójában ultimátummal – forduljanak Ukrajna lakosságához Pétervár–Kijev viszonyának félreérthetetlen tisztázása céljából. Nézzük, hogy milyen kérdésekre vártak egyértelmű választ a kijevi Radától!

1. Kötelezettséget vállal-e a Rada arra, hogy felhagy a frontok dezorganizálásával, az ukrán nemzetiségű katonák frontról való visszahívásával?
2. Kötelezettséget vállal-e a Rada arra, hogy a katonai főparancsnok beleegyezése nélkül semmilyen katonai egységeket nem enged területén át a Donra, az Urálba vagy egyéb helyekre?
3. Kötelezettséget vállal-e a Rada arra, hogy segítséget nyújt a forradalmi egységeknek az ellenforradalmi Kalegyin-féle (kozák)felkelés leverésére?
4. Kötelezettséget vállal-e a Rada arra, hogy felhagy minden olyan kísérellettel, amely az Ukrajnában működő munkás Vörös Gárda egységeinek és a szovjet ezredeknek a lefegyverzésére irányul? Amennyiben a Népbiztosok Tanácsa 48 órán belül a feltett kérdésekre nem kapja meg a megfelelő válaszokat – szólta a Szovjet-Oroszország Népbiztosok Tanácsának fenyegető üzenete 1917. december 4/17-én –, úgy a Radát kénytelen lesz az oroszországi és az ukránai szovjethatalom nyílt ellenségének, vagyis háborús félnek tekinteni.⁹

Az Ukrán Központi Rada december 7/20-án keltezett válaszával határozottan visszautasította a pétervári követeléseket, amire a következő napon a szovjet-orosz kormány utasítására Vlagyimir Antonov-Ovszejenko (bolsevik) és Mihail Muravjov tábornok (eszer) egységei teljesen hatalmukba kerítették Harkovot december 9/21-én. Ezekben a sorsdöntő napokban még 78 képviselő fordított hátat Kijevnek, s így 127 „kijevi”+73 „donyeci” munkás-, paraszt- és

9 *Lenin*: Kiáltvány az ukrán néphez az ukrán Radához intézett ultimátum szerű követelésekkel. *Lenin Összes Művei*. 35. k. 142–144. – Idézi Lengyel: i.m. 118. Legújabb Szavcsenko monográfiája: *Савченко В. А. Двенадцать войн за Украину*. Харьков: Фолио, 2006. Az interneten számozott oldalak nélkül: http://militera.lib.ru/h/savchenko_va/01.html. Első fejezet: Первая война большевиков против Украинской Народной Республики (декабрь 1917 – февраль 1918) (2017. 09. 10.)

katonatanácsai képviselő – a harkovi összukrán tanácsok kongresszusát „igazi”, „egyetlen legitim” intézménnyé deklarálva – Ukrajnát Szovjet (Tanács)köztársasággá nyilvánította 1917. december 11–12-én (24–25-én).¹⁰ Tehát az Ukrán Népköztársaság (Kijev) mellett az Ukrán Tanácsköztársaság (Harkov) is létrejött. Ez utóbbi – a bolsevikok értelmezésében – az egyetlen, törvényes államlakulata Ukrajnának.

A Szovjet-Ukrán Népköztársaság Központi Végrehajtó Bizottsága december 17/30-án manifesztumában az Ukrán Központi Radát és Főtitkárságát illegitim szervezetnek deklarálta. Ennek következtében Kijev és Harkov ellentéte nyílt polgárháborúba torkollott, megindult a belső harc a hatalom birtoklásáért. Az Ukrán Népköztársaság elleni általános offenzíva 1917. december 25. / 1918. január 7-én indult meg Gomel–Brjanszk irányból délkelet felé és Harkovból nyugat felé. Nem mellesleg, Lenin és a Népbiztosok Tanácsa a harkovi, a jekatyerino-szlavi (= dnyepropetrovszki), a herszoni és a tauriai kormányzóságokat nem tekintette az Ukrán Népköztársaság területének, s ilyen okból a téli katonai akciókat Ukrajna ellen indított hadműveletként nem is értelmezte. A kétirányú támadás eredményeképpen a szovjet-orosz és szovjet-ukrán csapatok egymás után foglalták el Ukrajna jelentős városait: Szevasztopolt december 16/29., Feodosziját, Jaltát, Jevpatoriját, Kercset, Szimferopolt január 2/15. – január 15/28. között, Luganszkot, Mariupolt december 26–27. / január 12–13-án, Alekszandrovszkot (= Zaporozsje) január 2/15-én, Jekatyerinoszlavot (= Dnyepropetrovszk) 1918. január 9/22-én, Konotopot január 16/29-én, Odesszát január 18/31-én, Gluhovot január 19. / február 1-jén, Poltavát január 20. / február 2-án stb.¹¹ 1917–1918 fordulóján de facto két hatalmi centrum, két kormány létezett párhuzamosan: az Ukrán Népköztársaság Főtitkársága Kijevben és az Ukrán Tanácsköztársaság Központi Végrehajtó Bizottsága (Centralnij ispolnyityel'nij Komitet) a Dnyeperen túl, Harkovban.

A Központi Rada drámai hangú, IV. Univerzáléja 1918. január 9/22-én, Jekatyerinoszlav (= Dnyepropetrovszk) elvesztésének napján Ukrajna népét a „rég rend visszaállítása elleni” harcra, a független, önálló Ukrajna létét veszélyeztető Szovjet-Oroszország (= „a sötét erők”) elleni harcra buzdította, mert a petrográdi hatalom – így a kiáltvány – „minden szabadságát elnyert népet [Szovjet-]Oroszország igájába akar kényszeríteni”.¹²

10 Lengyel i. m. 121.

11 Савченко В. А. Двенадцать войн за Украину. Харьков: Фолио, 2006. – interneten számozott oldalak nélkül. - http://militera.lib.ru/h/savchenko_va/01.html Első fejezet: Первая война большевиков против Украинской Народной Республики (декабрь 1917 – февраль 1918) (2017.09.10.); Тинченко Ярослав. Перша українсько-більшовицька війна (грудень 1917 – березень 1918). Київ–Львів, 1996. <https://coollib.com/b/178328/read#t9> – Különösen a Наступ більшовицьких військ; Події на Правобережній Україні c. fejezetek. (2017.09.08.) A hadseregek létszámviszonyairól, felszereltségükről, harci tevékenységükről lásd még: Тинченко Ярослав. Українські збройні сили, березень 1917 — листопад 1918 рр. (організація, чисельність, бойові дії). – Київ, Темпора, 2009.

12 (Részlet a IV. Univerzáléból.**** - jelzete a tanulmány végén) - „...темні сили хочуть

Teljes szuverenitás vagy a föderáción belüli „szuverenitás”?

Ez a Kijev–Harkov testvérháborúba torkolló viszálykodás alapvetően kihatott a Breszt-Litovszkban zajló béketárgyalásokra és viszont. Az 1917. december 22./ 1918. január 4-én Breszt-Litovszkba érkezett ukrán Rada küldöttsége (Vszevolod Golubovics, Nyikolaj Ljubinszkij, Nyikolaj Levickij, Mihail Polozov, Alekszandr Szevrjuk) komoly diplomáciai bonyodalmat okozott. A Pétervárral nem egyeztetett, sőt annak akarata ellenére született helyzet a négyes hatalom számára kedvező alkalmat teremtett arra, hogy a szovjet-országi tárgyaló felet sarokba szorítsa, gyors megegyezésre kényszerítse. Lám, itt van az alkalom arra – jelentették ki a németek –, hogy a nemzetek önrendelkezési joga érvényesüljön, ahogyan azt a Lenin-féle dekrétum a békéről sulykolta. Beköszöntött az a pillanat, amikor az elmélet és gyakorlat szembesíthető – ismételtgették a „Négyek” szószólói (Richard von Kühlmann külügyi államtitkár, Max von Hoffmann tábornok német részről, Ottokar Czernin külügyminiszter osztrák-magyar részről). A másik fél azzal replikázott, hogy Ukrajna önálló tárgyalásokra nem jogosult, s nemcsak azért, mert önálló államisággal nem rendelkezik, hanem azért, mert Ukrajna nem volt hadviselő fél a háborúban, következésképpen nem tekinthető diplomáciailag egyenrangú tárgyalópartnernek, önálló békekötési törekvése elfogadhatatlan, csakis Oroszországgal együtt, közösen születhet meg a megállapodás.

Az elvi álláspontok összeegyeztetlensége ellenére, az erő pozícióját kihasználva, a központi hatalmak az ukrán Rada képviselőivel asztalhoz ültek, félhivatalos, majd hivatalos tárgyalásokat folytattak. A feleket tulajdonképpen a hátszínházi események kényszerítették a szeparatív egyezkedésekhez. Ukrajnában a szovjetek katonai győzelmei – „mindenáron Kijevet megvédeni, amíg béke nem lesz Breszt-Litovszkban” felhívás ellenére január 26. / február 8-án (pénteken) Kijev is a szovjetek kezébe került¹³ –, Németországban és az

знов підвернути всі вільні народи під єдине ярмо Росії. Рада Народних Міністрів повинна рішуче боротися зо всіма контрреволюційними силами, а всякого, хто кликатиме до повстання проти самостійної Української Народної Республіки – до повороту старого ладу, того карати, як за державну зраду. Всі ж демократичні свободи, проголошені 3-м Універсалом, Українська Центральна рада підтверджує і зокрема проголошує: в самостійній Народній Українській Республіці всі нації користуватимуться правом національно-персональної автономії, признаним за ними законом 9 січня. Все, що вичислено в сім Універсалі не встигнемо зробити ми, Центральна Рада, в найближчих тижнях, певне, довершать, справлять і до останнього порядку приведуть Українські Установчі збори...”

- 13 Тинченко: Перша українсько-більшовицька війна, – <https://coollib.com/b/178328/read#t9> – Mindenekelőtt a kijevi események napri ismertetése a Події в Києві c. fejezetben: [Київ, 29 \(16\) січня 1918 року](#); [Київ, 30 \(17\) січня 1918 року](#); [Київ, 31 \(18\) січня 1918 року](#); [Київ, 1 лютого \(19 січня\) 1918 року](#); [Київ, 2 лютого \(20 січня\) 1918 року](#); [Київ, 3 лютого \(21 січня\) 1918 року](#); [Київ, 4 лютого \(22 січня\) 1918 року](#); [Київ, 5 лютого \(23 січня\) 1918 року](#); [Київ, 6 лютого \(24 січня\) 1918 року](#); [Київ, 7 лютого \(25 січня\) 1918 року](#); [Київ, 8 лютого \(26 січня\) 1918 року](#) (2017. 09. 08.), Gyenyikin tábornok emigrációban írt memoárja Ukrajna „kéthetes függetlenségéről” tesz

OMM-ban a katasztrofális élelmiszerhiány, az egyre nagyobb méretű sztrájkok tették elodázhatatlaná a különbéke aláírását. Czernin külügyminiszter olyannyira tragikusnak festette a hátszínházi nélkülözéseket, hogy Németországot is megfenyegette az OMM háborúból való kiválásával, ha Németország nem nyújt sürgős anyagi segítséget szövetségesének.¹⁴ 30 ezer vagonnyi gabonahiány miatt éhhalált vizionált például a január 15-i, IV. Károly császárhoz intézett táviratában. Némi reménysugarat viszont sugallt január 17-i naplóbejegyzése: még néhány hetet kell kitartania a hátszínháznak, akkorra az ukránokkal meg lesz a béke. Igaz, hogy Németország kategorikusan elzárkózott a segélynyújtástól, de a hiányt átmenetileg, az ukrainai élelmiszerszállítmányok megérkezéséig, fedezni lehet Magyarországról gabona- és lisztrekvirálással – üzenté Bécsbe a külügyminiszter.¹⁵

Szűk három héten belül valóra vált Czernin optimizmusa, február 6-án az intenzív tárgyalások eredményeképpen megszületett a döntés az ukránokkal kötendő béke aláírásáról. A „Négyek” képviselőiben éppen Czernin közölte február 7-én Trockijjal az Ukrajnával történő, aláírásra váró békedokumentum elkészültét. Trockij rideg válasza: tudja, hogy az erő a leghatásosabb bizonyíték, Németország képes Oroszországtól területeket elvenni, ami természetesen az okkupációt jelenti. De ilyen megszállt területeken hogyan érvényesülhet a népek szabad önrendelkezése? Sehogyan! Tehát Lengyelországban, Litvániában, Kurlandban sem. Az erő előtt meg kell hajolni, de soha nem adja fel a szovjet fél a népek szabad önrendelkezésének elvét. Nyilatkozzanak meg csak a németek arról, hogy milyen területekre formálnak igényt, hadd tudja meg egész Európa, hogy szó sincs a sokat emlegetett annexiómentes békéről. Szovjet-Oroszország soha nem adja beleegyezését ahhoz, hogy Ukrajna különbékét kössön a központi hatalmakkal, mivel Ukrajna nagyobb része a bolsevikoké. Egy különbéke nem más, mint az Oroszország belügyeibe való beavatkozás.¹⁶

A tiltakozás ellenére a „Négyek” január 19. / február 1-jén hivatalosan is elismerték az Ukrán Népköztársaság létezését, függetlenségét, ami természetesen a szeparatív béke megkötésének aktualitását vetítette előre. Kijev „bolsevik kézre kerülése” másnapján, január 27. / február 9-én a „Négyek” és az Ukrán Népköztársaság képviselői már nem halogatták tovább az áhított békeszerződés aláírását.¹⁷ Ha a diplomáciai felszín mögé bepillantunk, akkor tárul fel iga-

említést, nyilván Kijev bolsevik kézre kerülése miatt. – Генерал А. И. Деникин: Очерки Русской Смуты. Том второй. Август 1917 г. апрель 1918 г. Paris, Povolozky Éditeurs, 1922. 169. („Суверенитет, однако продолжался только две недели”)

14 John, Volkwardt: Brest-Litowsk. Verhandlungen und Friedensverträge im Osten 1917 bis 1918. Würzburg, Buchdruckerei R. Mayr, 1937. 50–51.

15 Czernin, Ottokar: Im Weltkrieg. Berlin-Wien, Verlegt bei Ullstein, 1919. 329–332.

16 Czernin i. m. 334–336.

17 Az 1918. február 9-i, „Négyek és Ukrajna” békeszerződése az interneten németül és ukránul közzéadva: https://de.wikisource.org/wiki/Friedensvertrag_zwischen_Deutschland,_%C3%96sterreich-Ungarn,_Bulgarien_und_der_T%C3%BCrkei_einerseits_und_der_Ukrainischen_Volksrepublik_andererseits, (2017. 09. 12.).

zán ennek a békének a valóságos tartalma és értelme. Ugyanis a főszöveg mellékletei – számtalan fejezettel és paragrafussal terhelve – egy, a „győztesek” által diktált gazdasági és kereskedelmi szerződéssel bővültek ki. Ezt a békeszerződést a bécsi polgármester, Richard Weiskirchner keresztelte el lényegét érintően „kenyérbékének” (Brotfrieden), amikor a hazatérő Czernint, mint Ausztria megmentőjét a bécsi északi pályaudvaron üdvözölte. („Sie [Czernin] bringen uns den Brotfrieden des Ostens ...”).¹⁸ (Erről az igen találó elnevezés mögé „rejtett” megállapodásról a Lengyel István-monográfia is tud, de megelégszik azzal – egy minimális ismertetés közreadásától eltekintve –, hogy a Hadtörténeti Intézet Levéltárában fellelhető iratdobozra, -csomókra hivatkozik.¹⁹)

Az Ukrajna és Németország, Osztrák–Magyar Monarchia közötti gazdasági szerződést előkészítő bizottságok munkájáért ukrán részről Szerгий Gutnyik ipar- és kereskedelmi miniszter, német oldalról báró Alfons von Schwarzenstein császári titkos tanácsos, osztrák–magyar oldalról gróf Forgách János (1870–1935), az OMM Külügyminisztérium II. osztályának vezetője (1913–1917), 1917 végétől az OMM kijevi nagykövete felelt. (Az OMM gazdasági érdekeit ténylegesen Gratz Gusztáv szakértelme garantálta.) A kétoldalúnak mondott gazdasági megállapodás 10 nagy fejezetet alkotott. Hallatlan részletességgel és körültekintéssel rögzítették az ukrán élelmiszer- (gabona, élő vágómarha, juh, baromfi,

Lásd még: Jahrbuch des Völkerrechts. Bd. VI. Die Friedensschlüsse 1918–1921. (Hrsg. Th. Niemeyer). München und Leipzig, 1922. A központi hatalmak és Ukrajna békeszerződése 1918. február 9-én az 1–7. oldalakon + a kiegészítő szerződések 7–14. oldalakon. (Interneten, letöltve: 2017. 09. 15.) <https://archive.org/details/jahrbuchdesv-lk08mnuoft?q=brest%2Flitowsk>. Egyéb információk még: Hornykiewicz T.: Ereignisse in der Ukraine 1914–1922 deren Bedeutung und historische Hintergründe. II. Bd. Philadelphia, 1967. 212–221. – kivonatolva közli Lengyel: i. m. 236–239., Мухутіна І.В.: Український брестський мир. Москва, КДУ, 2007. Глава 7. – Затянувшийся финал Брестских переговоров. Internetről (2017.09.15.) https://www.e-reading.club/chapter.php/88912/14/Mihutina_-_Ukrainskii_Brestskii_mir.html. Érdekes, kulissza mögötti részletekkel szolgál az egykori cári hadsereg vezérkari ezredese visszaemlékezéseiben: Фокке, Иван Григорьевич (Джон Гугович): На сцене и за кулисами Брестской трагикомедии. Москва, Кучково поле, 1993. (Репринт: Берлин, 1930 года) stb. Egyéb visszaemlékezések és levelezések találhatóak az Архив Русской Революции. (Архив Русской Революции) т. 1–12. Берлин, 1921–1923. című 12 kötetes sorozatban. Elérhető interneten: http://istmat.info/files/uploads/33587/arhiv_russkoy_revolyucii_t_1_1921.pdf... http://istmat.info/files/uploads/33587/arhiv_russkoy_revolyucii_t_12_1923.pdf (2017. 09. 15.)

18 Idézi Czernin szavait Grelka, Frank: Die ukrainische Nationalbewegung unter deutscher Besatzungsherrschaft 1918 und 1941/42. Wiesbaden, Harrassowitz, 2005. 92. oldalon a 260. lábjegyzet. Lásd továbbá: Lengyel i.m. 215–243. A gazdasági szerződés dokumentuma újabban közzétéve Протокол економічного договору між Українською Державою з одної, а Німеччиною і Австро-Угорщиною з другої сторони на господарський 1918/1919 рік. In: Дмитро Дорошенко: Історія України 1917–1923 рр. II. том. Українська Гетьманська Держава 1918 року. Київ, Темпора, 2002. (az 1930. évi kiadás reprintje) 295–317.

19 Lengyel i.m. 236–237., Hadtörténeti Intézet Levéltára (mai hivatalos neve: Hadtörténelmi Levéltár) I. világháborús gyűjtemény, AOK 27. doboz = 56 nyomtatott oldalnyi anyaglista

tojás, húskonzerv, cukor, zsír, vaj, sajt, étolaj, alkohol) nyersanyagexport mennyiségét, az áruféleségekért fizetendő összeget, vámtételeket, a szállítások ütemezését, feltételeit. Létrehozták az áruszállítás és pénzügyi elszámolások bonyolításához szükséges intézményeket, irodákat. A pénzügyi elszámolást a valuták átváltási kurzusán bonyolították. Ezt a VII. cikkely I/v. alpontjában ekképpen rögzítették: 1000 német birodalmi márka (aranyban) = 462 ukrán karbovanyec (aranyban) = 462 orosz birodalmi (cári) rubel (aranyban); 1000 osztrák-magyar-korona (aranyban) = 393 ukrán karbovanyec 78 garas = 393 orosz birodalmi (cári) rubel 78 kopejka.²⁰ A „kenyérbéke” adatai (vagyis Ukrajna élelmiszerszállítása 1918 novemberéig, amelyből az OMM kb. 450 millió korona értékben részesült), Ottokar Czernin osztrák-magyar külügyminiszter összegzésében.²¹

	Összesen	Ebből az OMM	%*
Zsír, olaj, szalonna	3 329 403 kg	2 170 437 kg	65%
Étolaj	1 802 847 kg	977 105 kg	54
Sajt, túró	420 818 kg	325 103 kg	77
Hal, húskonzervek, hering	1 213 961 kg	473 561 kg	39
Szarvasmarha	105 542 db	55 421 db	52
	(36 834 885 kg)	(19 505 760 kg)	41
Ló	95 976 db	40 027 db	42
	(31 625 175 kg)	(13 165 725 kg)	42
Pácolt (sózott, tartósított?) hús (Pökelfleisch)	2 927 439 kg	1 571 569 kg	54
Tojás	75 200 láda	32 433 láda	43
Cukor	66 809 969 kg	24 973 443 kg	37
Egyéb élelmiszerek	27 385 095 kg	7 836 287 kg	29
Összesen	172 349 556 kg	61 528 220 kg	36 %
és tojás	75 200 láda	32 433 láda	
Mindösszesen	30 757 vagon	13 037 vagon	42 %

%* –a százalékos arányok a saját számításaim

A gabonafélék kiszállításának szisztematikus ütemezését 1918 szeptembertől tervezték havi bontásban, de az exportra szánt havi mennyiség az ukrán 65%-os havi szükséglet feletti részt jelenthette csupán. Eszerint 1918 szeptemberében 24,15 millió pud, októberében 51,45 M pud, novemberében 63,65 M pud, decemberében 73,50 M pud, 1919 januárjában 83,65 M pud, februárjában

20 Az ukrán nyelvű dokumentum interneten közzétéve. (2017. 09. 11.) https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%91%D0%B5%D1%80%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%B5%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D0%BC%D0%B8%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%B9_%D0%B4%D0%BE%D0%B3-%D0%BE%D0%B2%D1%96%D1%80?uselang=uk

21 Czernin i. m. 346.

90,30 M pud, márciusában 96,95 M pud, áprilisában 101,15 M pud, májusában 105,35 millió pud gabonára számíthatott Németország és az OMM. Június–augusztus hónapokra nem készültek export előirányzatok.²² Az árképzésnél (rubel/tonna) nyilván figyelembe vették a mennyiségi növekedést, a következő gazdasági év kockázatait stb., mert az „egészséges” (nem penészes, nem nyers) búza árát december 1-ig 586 R/t, december 1. – május 15. között 440 R/t, május 15 után 640 rubel/tonnában állapították meg. A minőségi követelményeket és az időszakosítást az előbbieket szerint alkalmazva, a rozsot 476 R/t, 357 R/t, 518 R/t, a zabot 458 R/t, 344 R/t, 500 R/t, az árpát 421 R/t, 316 R/t, 460 R/t²³ stb. áron szállította Ukrajna szárazon és vízen. Éppúgy, mint Németország részleges ellentételezése, a szénzállítmányok is vasúton és hajón érkeztek Ukrajnába, konkrétan 2/3:1/3 arányban 1918 augusztusával kezdődően. Havonta 3 millió pud szén Ukrajnába juttatását vállalta Németország a felső-sziléziai és/vagy a rajna-vesztfáliai bányákból. A hajók kirakodásának költségei Ukrajnát, a vasúti vagonok kiürítésének és átrakodásnak anyagi vonzatai a német felet terhelték. A szén árát a szerződő felek a vasúton szállított szén esetében 4,25 rubel/pudban, ill. a hajókon érkezett szén esetében 4,75 rubel/pudban állapították meg.²⁴ Mivel Németország és az Osztrák–Magyar Monarchia fizetési kötelezettségének csak részben tudott eleget tenni, Ukrajna 643 millió karbovanyecnyi árut hitelbe biztosított a partnerországoknak.²⁵

Az „I. breszti béke” következményei és értékelése

A hatalmában megingott Központi Rada a háttérben titkos paktumot kötött a németek katonai támogatásáról, hogy a szovjetek térhódítását megakadályozhassa. A január 31/február 13-i ukrán kezdeményezés azonnal pozitív visszhangra talált, Németország és az OMM a keleti fronton állomásoztatott erőit újra harckészültségbe helyezte. Február 19-én megkezdődött az északi front teljes vonalán az előrenyomulás. Ellenállás nélkül („se háború – se béke”) jutottak el Livónián, Észtországon keresztül a Narova (Narva) folyóig, a Csúd-tó partján lévő Pszkovig, amikor Szovjet-Oroszország kormánya meghajlott a katonai fölény előtt. Miután Zinovjev (G. Je.) elutasította a szovjet-orosz béke-delegáció vezetését, a Sorbonne-on doktorátust szerző Szokolnyikovra (G. Ja.) hárult ennek a népszerűtlen feladatnak, a megalázó békének az aláírása. Szokolnyikov Petrovskij (L. M.), Csicserin (G. V.), Karahan (G. I.) és néhány

22 Протокол економічного договору, 299.

23 Протокол економічного договору, 300. – Adatok vannak még hajdinára, kukoricára, lencsére, borsóra, fehér- és tarkababra is. A gazdasági szerződés ugyanilyen részletességgel tér ki a hús, húskészítmények, cukor, tojás, alkohol stb., ill. ipari nyersanyagok (olajszármazékok, fémércek, len, kender stb.) exportjának szabályozására. – Uo. 303–310.

24 Протокол економічного договору, 311.

25 Czernin i. m. 340., Протокол економічного договору, 314–315.

szakértő kíséretében március 1-jén érkezett Bresztbe, és két nap múlva minden időhúzás nélkül aláírták a szovjet-köztársaságok (orosz, ukrán, belorusz) nevében a német, magyar, bulgár, török (arab betűkkel), orosz nyelveken megszerkesztett diktátumbékét.²⁶

Március 3-án – a II. breszt-litovszki béke megkötésének napján – a németek a Központi Rada egységeivel együtt jelentéktelen ellenállásba ütközve bevonultak Kijevbe, további támadásuk Poltava–Harkov–Donyec-medence irányába bontakozott ki. A hangsúly viszont már nem a katonai akciókra, hanem a békeegyezmény szankcióira esett. Leninnek igaza volt akkor, amikor a bármilyen feltételekkel követelt béke elfogadásáról győzködte párttársait, mert az „imperialistáknak” terület kell, nem az Elvet (= a szocializmus eszméjét) akarják megsemmisíteni – ismételte a pártvezér. Kényszer hatása alatt, de stratégiai megfontolásból Szovjet-Oroszország ily módon eleget tett minden követelésnek,²⁷ Ukrajna föderációból való kiválása elé sem gördített akadályt. A II. breszti béke 6. cikkelye szerint: RSzFSzR elismerte az Ukrán Népköztársaság függetlenségét, annak területéről a lehető legrövidebb időn belül ki kellett vonnia katonaságát, haladéktalanul el kellett kezdenie az országhatárok megállapításáról a kétoldalú tárgyalásokat. A szóban forgó felek megállapodtak arról, hogy záros határidőn belül bilaterális békeszerződésben rögzítik a breszti elveket. 1918. június 12. RSzFSzR és az UNK békeszerződéssel zárták le konfliktusukat, egyelőre a demarkációs vonalat fogadták el országhatárként (Szurazs/Сураж-Уньєcsa/Унєча–Sztarodub/Стародуб–Novgorod-Szeverszkij/Новгород-Северський–Gluhov/Глухов–Rilszk/Рильськ–Kolontajevka/Колонтаєвка–Szudzsa/Суджа–Belehenyino/Белєнєхїно–Kupjanszk/Куп'янськ), ám a német megszállás, illetve a nemzeti, önálló Ukrajna és a szovjetizált Ukrajna erőinek megújuló összecsapásai prolongálták a háborús helyzetet.

26 Szovjet-Oroszországban az új, gregorián kalendárium szerinti időszámítást az 1918. január 23. / február 6-i határozattal léptették életbe. A rendelet értelmében az 1918. január 31. utáni nap nem február 1-je, hanem február 14-e lett, így küszöbölve ki a julián és gregorián kalendáriumok közötti 13 napos eltérést. A breszti béke dokumentumait lásd pl. az interneten (letöltve: 2017. szeptember 25.): https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%91%D1%80%D0%B5%D1%81%D1%82%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D0%BC%D0%B8%D1%80#/media/File:Traktat_brzeski_1918.jpg; vagy az orosz történelem 100 legfontosabb dokumentuma között: <http://xn--d1aml.xn--h1aaidg8g.xn--p1ai/20/brestskiy-mir/> vagy https://de.wikisource.org/wiki/Friedensvertrag_zwischen_Deutschland,_%C3%96sterreich-Ungarn,_Bulgarien_und_der_T%C3%BCrkei_einerseits_und_Ru%C3%9Fland_andererseits; Lásd még: Jahrbuch des Völkerrechts. Bd. VI. Die Friedensschlüsse 1918–1921. (Hrsg. Th. Niemeyer). München und Leipzig, 1922. A központi hatalmak és Szovjet-Oroszország breszt-litovszki békéje 1918. március 3-án a 15–33. oldalakon + a német-orosz kiegészítő szerződések 33–43. oldalakon (Interneten, letöltve: 2017. 09. 15.) <https://archive.org/details/jahrbuchdesv-lk08mnuoft?q=brest%2Flitowsk>

27 A szovjet-orosz dilemmára lásd: *Majoros István*: Francia-orosz kapcsolatok 1917-ben. In: A nemzetközi munkásmozgalom történetéből Évkönyv. [Budapest], Magyar Lajos Alapítvány, 2017. 161–162.

Ifj. Andrassy Gyula (1860–1929), az OMM utolsó közös külügyminisztere, a kiegyezés utáni első miniszterelnök fia, stratégiai hibának minősítette az UNK-val kötött békét, mert hibásak voltak a kitűzött célok éppúgy, mint a tárgyalások módja. Célok vonatkozásában azért, mert (idézzük) „Szocialista, pacifista öltözetbe bújtattuk az imperialista (értsd: területszerző – G. S.) gondolatokat; akik az annexió és kártérítés nélküli békéről beszéltek, azok a legnagyobb imperialista koncepció megvalósításával foglalkoztak, amelyet a német szellem eddig formálni képes volt.”²⁸ A tárgyalások módja tekintetében pedig azért minősítette negatívan a breszti eseményeket, mert a német és az osztrák császár első miniszterei egy asztalhoz ültek a bolsevizmus képviselőivel, „a polgári rend és minden tekintély ellenségeivel.” A „zöld asztalnál” zajló időhúzás alkalmat adott a bolsevik propaganda terjesztéséhez, a német és az osztrák-magyar hadsereget „lázító iratokkal” igyekeztek demoralizálni. A bolsevikokkal „nem szabadott volna tárgyalni – állítja meggyőződéssel ifj. Andrassy 1920-ban (!) –, hiszen ők nem egyes külpolitikai kérdések, hanem elvek miatt vannak állandó és kiengecsztelhetetlen ellentétben az összes polgári társadalmakkal és államokkal. Legfeljebb ultimátummal és parancsszóval lehetett volna velük beszélni, karddal a kézben.”²⁹ Ha ezt a sommás, elmarasztaló ítéletet szembesítjük Brest-Litovszk egyik főszereplőjének, Czerninnek a feljegyzéseivel, kétségeink támadhatnak Andrassy külpolitikai elemzésének objektivitásáról. Czernin naplójában „életmentésről”, az utolsó szalmaszálba való kapaszkodásról olvashatunk, hiszen a béke milliók éhhaláltól való megmenekülését eredményezte. Az a 42 ezer vagonnyi élelem, amely Ukrajnából érkezett, életeleket mentett meg – írja Czernin. Ennek a helyzetnek a drámaiságát a „kenyérbéke” kifejezés tökéletesen vissza is adja.³⁰ A téma magyar monográfiája, Lengyel István a béke értékelésekor egészen más szempontot emelt vizsgálódása centrumába. Eszerint: „Az már későbbi történet, hogy a Rada haza- és néparuló politikája ellenére az ukrán nép vajmi keveset engedett megvalósítani ebből az Ukrajnát kirabló programból.”³¹

A szerteágazó (német, osztrák, magyar, orosz kortársak, politikai és katonai vezetők) politikai meggyőződésből fakadó, prekonceptióktól nem mentes vélemények és értékelések citálása helyett fontosabb talán, ha a mai ukrán historiográfia alaptéziseire hívjuk fel az érdeklődők figyelmét. A mai ukrán történetírás a február 9-i szeparatív békét pozitív, különös jelentőségű eseménynek minősíti a nemzeti történelemben. Kiemeli, hogy ez a február 9-i béke volt az első a „Nagy Háború” lezárásának útján, ez volt az a béke, amely anne-

28 *Andrassy Gyula gróf: Diplomácia és világháború.* Göncöl-Primusz, 1990. (Reprint: Budapest, Légrádi Testvérek Kiadása, 1920.) 118.

29 *Andrassy* i. m. 117.

30 *Czernin* i. m. 347.

31 *Lengyel* i. m. 238. A téma általánosabb megjelenítése: *Gebei Sándor: Az ukrán kérdés a nemzetközi béketryárgyalásokon (1918–1921).* In: *Acta Academiae Agriensis, Sectio Historiae XLIII.* Szerk.: Kiss László. Eger, Líceum Kiadó, 2015. 76–80.

xiómentességet és hadisarc nélküliséget fogadott el, ez a béke volt hivatott biztosítani a nemzetek önrendelkezési jogát, amit a szovjet-orsz kormány, a Népbiztosok Tanácsa kényszer hatása alatt ideiglenesen el is fogadott. Helyesli az UNK egyéb (gazdasági) központi hatalmakkal aláírt szerződéseit, közötté a bolsevikok, az „idegen sötét erők, hódítók” elleni katonai segítség elfogadását. Olyannyira elkötelezett a mai ukrán történetírás a bolsevizmus elleni igazságos háború teóriája mellett, hogy a centenáris évfordulókra „kampányprojekt” készült. A „Проект Україна” 1917–1920 pp. sorozat eddigi és betervezett kötetei hivatottak igazolni az Oroszországtól mindig függetlenségre törekvő Ukrajna „igazi történetét”.³²

- I. Univerzálé* (interneten egy oldalas rölpap formájában) (2017. 09. 10.)
https://uk.wikisource.org/wiki/%D0%9F%D0%B5%D1%80%D1%88%D0%B8%D0%B9_%D0%A3%D0%BD%D1%96%D0%B2%D0%B5%D1%80%D1%81%D0%B0%D0%BB_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D1%97_%D0%A6%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE%D1%97_%D0%A0%D0%B0%D0%B4%D0%B8
- II. Univerzálé** – Ukrajna Legfelsőbb Hatalmi Szerveinek Központi Állami Levéltárában. [Другий універсал Української Центральної Ради \(робочий варіант\), 03 липня 1917 р. // ЦДАВО України \(Центральний державний архів вищих органів влади\), ф. 1115, оп. 1, спр. 5, арк. 10–11. \(2010. 09. 10.\)](#)

32 Савченко: Дванадцять войн, http://militera.lib.ru/h/savchenko_va/01.html Harmadik fejezet: Германский след (2017.09.10.), Lásd még Млишовецький Р. Нариси з історії Українських визвольних змагань 1917–1918 pp. Львів, 1994., + а „Проект Україна” 1917–1920 pp. sorozat különböző köteteit. Солдатенко, Валерій: „Проект Україна” 1917–1920 pp. Постаті. Київ, ЛитРес, 2011., Яневський, Данило: „Проект Україна” 1917–1920 pp. або Таємниця Михайла Грушевського. Київ, ЛитРес, 2013. Яневський, Данило: „Проект Україна” 1917–1920 pp. або Спроба Павла Скоропадського. Київ, ЛитРес, 2013., Яневський, Данило: „Проект Україна” 1917–1920 pp. Загублена історія втраченої держави. Київ, ЛитРес, 2013. stb., Верстюк В. Ф.: Українська Центральна Рада. Київ, Заповіт, 1997., Верстюк В. Ф.: Громадська війна в Україні 1917–1921 [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: Т. 2. Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАНУ Інститут історії України. Київ, Наукова думка, 2004. stb., stb. <https://library.ndu.edu.ua/images/2017/revolution.pdf> - Українська революція 1917–1921 pp.: концепція та історіографія (до 100-річчя Української революції) az „Az ukrán forradalom 100. évfordulója, 1917–1921” c. könyvecske az 1990-es évektől kezdődően megjelent történeti feldolgozások ajánló bibliográfiáját tartalmazza. Az évfordulókhoz aktualizálva könyvkiállítás nyílt Ukrajna Nemzeti Könyvtárában Kijevben, »Українська революція і державність. Пік української революції 1917–1921 pp. «címmel, amely 240 db., a jelzett témában megjelent könyvet ajánl az érdeklődőknek.

https://uk.wikisource.org/wiki/%D0%94%D1%80%D1%83%D0%B3%D0%B8%D0%B9_%D0%A3%D0%BD%D1%96%D0%B2%D0%B5%D1%80%D1%81%D0%B0%D0%BB_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D1%97_%D0%A6%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE%D1%97_%D0%A0%D0%B0%D0%B4%D0%B8

III. Univerzálé*** - Ukrajna Legfelsőbb Hatalmi Szerveinek Központi Állami Levéltárában. [Третій універсал Української Центральної ради, 7 листопада 1917 р. // ЦДАВО України, ф. 1115, оп. 1, спр. 4, арк. 9. - \(2017. 09. 10.\)](#)

https://uk.wikisource.org/wiki/%D0%A2%D1%80%D0%B5%D1%82%D1%96%D0%B9_%D0%A3%D0%BD%D1%96%D0%B2%D0%B5%D1%80%D1%81%D0%B0%D0%BB_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D1%97_%D0%A6%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE%D1%97_%D0%A0%D0%B0%D0%B4%D0%B8

IV. Univerzálé**** - Ukrajna Legfelsőbb Hatalmi Szerveinek Központi Állami Levéltárában. [Четвертий універсал Української Центральної ради, 9 \(22\) січня 1918 р. // ЦДАВО України, ф. 1063, оп. 2, спр. 2, арк. 2-6. \(2017. 09. 10.\)](#)

https://uk.wikisource.org/wiki/%D0%A7%D0%B5%D1%82%D0%B2%D0%B5%D1%80%D1%82%D0%B8%D0%B9_%D0%A3%D0%BD%D1%96%D0%B2%D0%B5%D1%80%D1%81%D0%B0%D0%BB_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D1%97_%D0%A6%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE%D1%97_%D0%A0%D0%B0%D0%B4%D0%B8